

«ЛІ-ЛЮ...» БОРИСА ТЕНА

Борис Тен – багатогранна постать не лише української, а й світової літератури. Але критичного матеріалу, в якому аналізується творчий доробок письменника, недостатньо. Практично відсутні компаративні дослідження за творчістю Бориса Тена, які видаються більш ніж доречними, враховуючи енциклопедичність знань, володіння кількома мовами й перекладацьку практику письменника¹. Зокрема цікаві спостереження можна зробити, порівнявши образи дівчат із незвичними іменами Лі й Лю та образи Лілюлі з однойменних творів Ромена Роллана й Миколи Хвильового.

Відомо, що п'єса-памфлет „Лілюлі” Ромена Роллана, написана 1919 року, стала дуже популярною в Україні 20-х років. Оповідання Миколи Хвильового з'явилося друком у журналі „Червоний шлях” за 1923 рік. У цьому ж журналі в 1923 році вперше друкуються твори Бориса Тена².

Варто також згадати, що твір Ромена Роллана – драматичний, крім того, французький письменник був іще й відомим музикологом. І Борис Тен безпосередньо причетний до цих двох мистецьких сфер. Він був і театрознавцем, і дослідником музики, й автором, перекладачем лібрето. Микола Хвильовий не був музикологом, але в творах усіх трьох авторів особливе місце посідають звукові художні засоби та образи. Твори вищезгаданих письменників відрізняються не просто жанрово, вони належать до різних родів літератури. Різною була мета авторів при написанні цих творів, а звідси різна тематика. Але спільність виявляється на образному рівні, у засобах зображення, головне ж – у назві, а,

Тенознавство

¹ З творчого доробку Бориса Тена. Поезії // Жадань і задумів неспокої: З творчої спадщини Бориса Тена. Вірші, переклади, статті, листи, спогади. – К.: Рад. письменник, 1988. – С.224 – 251.

² Білоус П. У колі неокласиків // Кожному мила своя сторона. – Ч. 2: Краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю / Упоряд. Л. І. Бондарчук, Л.С. Демченко. – К.: Аверс, 1998. – С. 78.

отже, у відкритій авторській прив'язці твору Хвильового до твору Роллана. Образна прив'язка поезій Бориса Тена до обох творів є прихованою, переважно асоціативною, але потужно виступає в ідейній площині.

Роллан у своєму творі засобами сатири прагнув показати, „що війна ні для кого не стала несподіванкою, за винятком тих, хто готував її”³, для тих, хто після її початку прикидався здивованим.

Дійові особи п'єси „Лілюлі” Роллана – гротескні фігури: „Братерство – людодід, Свобода з нагаєм у руках жене рабів, закованих у ланцюги! Глузд сліпий, а Коханння безмозке!”⁴. Лілюлі – це Ілюзія, яка вводить людей в оману, разом із Господом Богом служить Огрядним, допомагаючи їм керувати Хирними. Саме Огрядні разом із інтелігенцією готують війну. Образ Ролланової Ілюзії вкрай негативно забарвлений, асоціюється з несправжністю, оманливістю і, врешті, з неправдою.

Крім Лілюлі, у Ромена Роллана головним персонажем є Полішинель. Він втілення сміху, скептицизму. Серед дослідників творчості Роллана існують різні характеристики образу Полішинеля і його сміху. Одні вважають його трагічним, як, наприклад, Т.В. Вановська, яка зазначає: „В гострій сатирі „Лілюлі” відбилися весь гнів, біль, які накопичилися у письменника в тяжкі роки війни”⁵. Інші науковці твердять, що образ комічний. На думку О. Міхільова, наростання комічних рис образу Полішинеля відбувається через поступове витіснення його на другий план. Але остаточне руйнування особистості Полішинеля і його філософського сміху відбувається в епізоді з Істиною. Полішинель здатен лише на загравання, а не на серйозні стосунки з Істиною. Він відмовився бути сміхом правди і, показавши своє боягузтво, втік. Полішинелю звичніше й зручніше бути супутником Неправди-Ілюзії. У розв'язці твору він гине. У такий спосіб автор показує загибель не справжнього сміху, а претензії на нього, ілюзії сміху, який „більше за усе цінує свій теплий халат і нічний ковпак”⁶ та сміється, закриваючись рукою.

³ Роллан Р. Собрание починений: В 14-ти томах. – Т. 7: Кола Брюньон. Лілюлі. Пьер и Люс. – М., 1956. – С. 279.

⁴ Роллан Р. Вказана праця. – С. 227.

⁵ Михилёв А. Пафос утверждения и отрицания: Природа комического в драмах Р. Роллана. – Х.: Висшая школа, 1979 – С. 108.

⁶ Михилёв А. Вказана праця. – С. 124.

„Розвінчаний, він щезає, поступаючись місцем „великому Сміху Переможцю”, який гучністю своєю воскрешає істину й віру в життя”⁶.

Чірріді-істина – ще один персонаж твору, який намагається бунтувати проти неправди, ілюзії. Але Істина нічого не може зробити, тому що у неї зв’язані руки: „Істина раптом піднімається у весь зріст. Лютим рухом скидає свою мантию, яка падає на спинку трону. Тепер Істина така, яка є, смаглява, з руками, зв’язаними за спиною, зі зв’язаними ногами. Вуаль, яка закривала їй рот і підборіддя, теж упала, Відкрився драматичний вираз гітани... Вона непорушна, але відчувається в ній дика сила, що готова розірвати пута”⁷. Істину ховають під золоту мантию, але гине легка насмішка (Полішинель), гинуть ворогуючі народи, тобто старий світ „тих вірувань, ілюзій, громадських порядків, які підготували всесвітню війну”⁸.

З-поміж творів Миколи Хвильового, що з’явилися у 20-х рр., оповідання „Лілюлі” вважається одним із найскладніших для сприйняття і розуміння⁹. Хоча фабула твору проста, основною ознакою твору є його інтелектуальність. В одному з міст, мешканці якого готуються зустріти Новий рік, проживає родина журналіста Огре (Ізмаїл Огре, дружина Льоля, її брат Альоша), яка теж готується до цього свята. Льоля Огре ставить пародію на п’єсу „Лілюлі” Ромена Роллана. Свято закінчується скандалом (Альоша вигукує непристойності, і знічена родина вночі повертається додому).

У „Лілюлі” Хвильового діють реальні герої. А Лілюлі-Ілюзія постає через проблеми „взаємовідносин мистецтва і дійсності, місця художника у суспільному просторі, свободи творчості й соціальної заангажованості”¹⁰. П. Майданченко в „Примітках і коментарях” до інтернет-версії творів Миколи Хвильового зазначає, що „поетика твору насичена ремінісценціями та алюзіями з різних творів, персонажів, епох, стилів для створення

⁷ Роллан Р. Собрание сочинений: В 14-ти томах. – Т. 7: Кола Брюньон. Лілюлі. Пьер и Люс. – М., 1956. – С. 260.

⁸ Михилёв А. Пафос утверждения и отрицания: Природа комического в драмах Р. Роллана. – Х.: Висшая школа, 1979 – С. 124.

⁹ Жулинський М. Микола Хвильовий. – К.: Знання України, 1991. – 32 с.

¹⁰ Безхутрий Ю. Митець і влада. Мотиви й інтертекст в оповіданні М. Хвильового „Лілюлі” // Слово і час. – 2003. – № 5. – С. 47.

відповідного грайливо-саркастичного тла розповіді. ...у грі М. Хвильового важливе не номінативне значення в плані ерудиції, а жонглювання смислами слів задля естетичної розкутості та творчої щедроти”¹¹.

Головний герой оповідання – митець Альоша. Саме з низкою його асоціацій, суджень і висновків пов’язане розвінчання ілюзії часу і простору, в яких діють герої. Вперше до таких розмірковувань Альоша вдається після слів комсомолки Марусі: „Тоді товариш Огре розказав про фантазію некрасивого карлика – про гудки, про капебу. Маруся заливається: це ж чудовий матеріал для поеми. Але...

– Ха-ха-ха! Да-ха-ха-ха!.. Ну уяви ж, голубчику Огре: прийшов поет зі своєю поемою в редакцію, де сидить суворий редактор із золотими окулярами на носі. Поет дивиться на окуляри, на золоті дротики, і вони нагадують йому золоті австрійські розсипини, і, може, далекий Індійський океан, і, можливо – нарешті! – невідомий південний бігун. Але він ніяк не знає, чому не приймають його поему. І тоді виходить поет із редакції з беспорядною тоскою й рве на маленькі клапти свою поему „Лі-лю-лі”¹².

Поема „Лілюлі” і є ілюзією. Микола Хвильовий у наведеному епізоді використовує екзотичні для українського читача поняття, щоб показати, що створення такої поеми – мрія. Ці мрії-ілюзії не потрібні епосі.

Митець повинен створювати не реквієм, а „гімн весняному шумові”, тобто щось на зразок вірша пролетарського поета, якого цей поет продекламував на святі: „О, красний прекрасний цвет! Рабочій, рабства больше нет!”¹³. За таких умов творча людина обов’язково повинна думати, що життя прекрасне, думати „про тайфун, якого ніколи не бачив; і тоді золоті ріки течуть біля його серця”¹⁴. Саме ця обов’язковість задовольняє „редактора в золотих окулярах”, а золоті ріки навколо поетового серця асоціюються із золотою кліткою, в яку потрапили мрії митця. І знову мова йде про ілюзію, ту ж саму „Лілюлі”, але тепер вона відповідає запитам

¹¹ Майданченко П. Примітки і коментарі // Хвильовий Микола. Сині етюди // http://kozuhovo.org/cgi-bin/html-KOI.pl/SU/UKRAINA/HVIL_OVIJ/sini_ety.txt. – С. 2.

¹² Хвильовий М. Новели, оповідання „Повість про санаторійну зону”. „Вальдшнепи”. Роман. Поетичні твори. Памфлети. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 237.

¹³ Хвильовий М. Вказана праця. – С. 246.

¹⁴ Хвильовий М. Вказана праця. – С. 240.

епохи. Таким чином, ілюзія у Хвильового не виступає алегоричною дійовою особою, як Лілюлі Ромена Роллана, а обігрування є засобом творення символічного і розкривається через проблеми твору, пов'язані з образом Альоші.

Треба додати, що Альоша Хвильового – горбун. Це ще одна відверта авторська прив'язка до п'єси Роллана, адже в Роллана Полішинель – теж горбун, некрасива і багатозначна постать. Але спорідненість образу Альоші й Ролланового Полішинеля виявляється не лише у зовнішніх характеристиках. Роздуми Альоші про „обов'язково красиве життя”, про золоті ріки, що течуть навколо серця поета, наштотують на висновок: критерієм краси та її передумовою виступає істина. Саме вона є антагоністом Лілюлі й у Ромена Роллана і в Миколи Хвильового. Полішинель відмовляється від поглядів Істини. Альоша бачить істину і, водночас, зраджує своїм творчим ідеям у розв'язці твору: на прохання присутніх на святі виголосити свою думку Альоша вигукує нецензурну репліку. А епізод із комсомолкою Марусею тільки підтвердив думки Альоші про те, що у створеному суспільстві не можна жити за законами істини, що поема „Лілюлі” – дійсно ілюзія. Отже, і Альоша Хвильового, і Полішинель Роллана відмовляються боротися за правду. Тому ідеї (ілюзії?) Альоші гинуть в ілюзіях тогочасного суспільства, а Полішинель тікає від Істини.

Існують густі асоціативні зв'язки Лілюлі-ілюзії з образами дівчат Лі та Лю у поезіях Бориса Тена. Уже перші рядки поезії „Деся, на краю землі...” творять екзотичну атмосферу твору (як в оповіданні Миколи Хвильового, це далекі невідомі простори):

Деся, на краю землі,
У блакитній країні Китаю¹⁵...

Край землі, блакитна країна Китаю асоціюються з чимось недосяжним, мрією, ілюзією, чимось, що знаходиться на межі існування/неіснування, буття/небуття. Перед читачем постає світлосора Лі, яку ніхто не побачить і не почує, „як до смутно-похилих хаток / Вона, припадаючи, плаче”¹⁵. Недосяжною та ілюзорною постає також дівчина Лю в поезії „Зустрів я дівчину...”:

А їй – все далі йти в омріяні простори,

¹⁵ Борис Тен. Зоряні сади. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 27.

А їй – здійматися все вище й вище в гори,
Де розпрозоряться їй обрії нові¹⁶.

Зникомість, невловимість, існування в світі людських почувань і намірів – це характеристики мрії Лю, які посилюються в останніх рядках:

І з миттю кожною їй меншатиме човен,
Де погамуєш ти сподіванки живі,
Дарма ждучи її з захмарених верховин¹⁶.

Але якими б ілюзорними й зникомими не були Лі й Лю, витончені відчуття ліричного героя здатні вловити їхню миттєву присутність і окреслити їхні образи.

Характеристики дівчат Лі й Лю Бориса Тена та Лілюлі Роллана мають спільні риси. У ремарках до своєї п'єси Ромен Роллан описує зовнішність Лілюлі так: „... у неї великі блакитні очі, наївні та лукаві, стрункі руки підлітка, рот, який, посміхаючись, відкриває у посмішці маленькі зуби, музикальний голос, тембр якого бере за душу. Вона не ходить, а пливе – здається, що вона витає у повітрі. На ній плаття фантазі в дусі Ботічеллі, сіро-блакитного кольору, на голові гірлянда із зеленого і золотого листя”¹⁷.

Ліричний герой „Зустрів я дівчину...” називає ім'я Лю лілейним:

Воно мов пахощі незнаной долини,
Немов мелодія, що з синьогір'я лине¹⁸ ...
Світлозора Лі – мов світанок:
Там, на краю землі,
На полях розквітлого чаю,
Мов світанок, я зустрічаю
Світлозору Лі¹⁹.

Епітети, які використав поет для змалювання образів Лю й Лі, підкреслюють зв'язок образів дівчат із природою, передають теплі

¹⁶ Борис Тен. Вказана праця. – С. 70.

¹⁷ Роллан Р. Собрание сочинений: В 14-ти томах. – Т. 7: Кола Брюньон. Лилюли. Пьер и Люс. – М., 1956. – С. 213.

¹⁸ Борис Тен. Зоряні сади. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 70.

¹⁹ Там само. – С. 27.

й ніжні кольори: блакитний, зелений, жовтий і їх відтінки.

Неважко помітити подібну колористику й синестетичність образів у обох авторів.

Десь, на краю землі, світлозора Лі Бориса Тена блукає невпійманою тінню, і ніхто її не побачить і не почує. Так само невловимою виявилася Лілюлі для юнака Альтаїра, одного з персонажів п'єси Роллана: „Я ще з ночі її наздоганяю. Чую, вона десь тут – з куща на кущ пісенька її перелітає... Я вже майже наздогнав її, але відвернувся на одну мить – побачив її срібну застібку... І згубив слід... З тих пір її немає... Ах, я піду хоч на край землі, тільки скажіть, скажіть мені, де Лілюлі?”²⁰ Микола Хвильовий, змальовуючи Льолю, згадує про „серпанкові тіні забутих дівчат із забутого теремка”²¹.

Зустріч ліричного героя поезій Бориса Тена з Лі та Лю заспокоює його душу:

І кожна її сльоза,
Що зіркою скотиться долі
На зажурені серця болі,
Немов запашний бальзам²².

Заспокоюється й Альтаїр, коли його заколисує Лілюлі: „О Життя, я знову бачу твій втрачений образ. Який він прекрасний!”²³

З цих прикладів видно, що ілюзія зображається у п'єси Ромена Роллана й поезіях Бориса Тена подібними засобами, за допомогою яких створюються образи, близькі за своїми зовнішніми характеристиками і внутрішніми якостями. Але у зв'язку з подіями п'єси образ Ролланової Лілюлі-Ілюзії є негативним, наповнюючись соціальною проблематикою, тяжіє до значення „обман”. Усі риси образу, засоби його зображення (відповідно до авторської мети), постають у сатиричному світлі. У ліричних творах Бориса Тена образи Лі й Лю переломлюються через мотив любові, душевного спокою для зболених людських сердець.

²⁰ Роллан Р. Вказана праця. – С. 222.

²¹ Хвильовий М. Новели, оповідання „Повість про санаторійну зону”. „Вальдшнепи”. Роман. Поетичні твори. Памфлети. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 235.

²² Борис Тен. Зоряні сади. – К.: Рад. письменник, 1970. – С. 27.

²³ Роллан Р. Собрание сочинений: В 14-ти томах. – Т. 7: Кола Брюньон. Лилюли. Пьер и Люс. – М., 1956. – С. 228.

Ім'я Лю для ліричного героя поезії „Зустрів я дівчину...” є „мов недовомлене, унимливе „люблю”, а від сліз Лі („Десь, на краю землі...”) постає „всецілюща світла любов”. Любов у поезіях Бориса Тена оспівується як високе почуття, на відміну від образу „безмозкого” Кохання у п'єсі-памфлеті Роллана. Показово, що в поезіях Бориса Тена і оповіданні Миколи Хвильового мотив любові пов'язаний із мотивом самопожертви. Це згадки про очі Альоші, які схожі на Голгофу, коли на неї йшов Христос. Це сльози Лі – „немов саможертви кров”.

Отже, різні за жанром твори, які належать до різних родів літератури, написані з різною метою, мають подібних героїв, образи й художні засоби зображення. Спільні риси цих творів ґрунтуються на провідному образі ілюзії. Вона зображається сатирично й алегорично, як Лілюлі Ромена Роллана, як абстрактний образ в оповіданні „Лілюлі” Миколи Хвильового, що символізує атмосферу епохи, як найменш соціально заангажовані ліричні образи „світозорої Лі” з „блакитної країни Китаю” й „мелодії... з синьогір'я” Лю в поезії Бориса Тена – образи любові чи ілюзії любові.